

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԵԹՍԵՄԱՆԻԻ

Ս. ԱՍՏՈՒԱՍԱՄԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՅ

ՀԱՆՏԱՐԱՐԱՆ ԶԲԱՄԱՐԱՐ

Երև. օտոզէմի քրիստոնէական ամենակրն և պատմական սրբազայրերէն մին է Սուրբ Մարիամ Էկոտուածածնի գերեզմանի եկեղեցին՝ Գեթսեմանի ձորին մէջ։

Եկեղեցին խաչածէ է և Ս. Կոյսի վիճափոր գերեզմանը կը դռնուի անոր արեւելեան թևին մէջ։

Այս գերեզմանին մէջ էր որ ամփոփուեցաւ Ս. Կոյսի մարմինը սրբազան առաքեալներու ձեռքով և անկէ ալ ըստ եկեղեցւոյ հաստատուեալ աւանդութեան, երբօրք սրբ վերափոխուեցաւ երկինք։

Գերեզմանը չըջապատուած է ամբաշէն քառանկրէն և գոթեթաւոր կառուցուածքով մը և ունի երկու ցածկեկ մուտքեր, մին արեւմտեան և միւրը հիւսիսային երեսին վրայ, իրերովքն ալ առանց դուռի։ Այս դամբարան կառուցուածքը աւելի հին է քան Եկեղեցին և կանգնուած է այն առնին երբ պէտք եղաւ անշատիկ Ս. Կոյսի գերեզմանը բնական ժայռի կողէն։

Հինգերորդ դարուն երբ Գեթսեմանի ձորի մէկ մերձակայ շամբաձման լեռան սրբազայրերը, եկեղեցիներով և վանքերով կը ծածկուէին, Ս. Կոյսի դամբարանն ալ ծածկուեցաւ ներկայ եկեղեցիով։ Յետագայ ժամանակներու ընթացքին, ինչպէս 1937 ին, եկեղեցւոյ արեւմտեան հողածափին մէջ կատարուած պատահական պեղումները երեւան բերած են հինաւորաց վանքի հետքեր, որով հաստատուած է թէ եկեղեցին ունէր նաեւ իր վանքն ու վանականները։

Եկեղեցւոյ կառուցման թուականը որոշ չէ, ընդհանրապէս Եփեսոսի Տիեզերապետ Ս. Ժողովէն (431) յետոյ կը կարծուի և յամենայն գէպս 453 ին ամբողջացած կը նկատուի Մարկիանոս կայսեր նախաաւարտութեամբ։ Ուրեմն թէ եկեղեցին և թէ վանքը

օժտուած էին նախական մեծ առաւելութիւններով, վարդապետ ժամանակի գեղարուեստական ձոխութիւններով, ետքէն ալ իւզաներով պատկերներով՝ որոնք կը ներկայացնէին Ս. Կոյսի կեանքի զխառորդը ճակատագրէն և նկեղեցւոյ ամենապահանջատեւած ճէն էր Ս. Կոյսի աւանական դազալը, որ ըստ ուրիշ մէկ աւանդութեան Մարկիանոս կայսեր մասնաւոր փափաքով և Յրուսաղէմի յունաց Ռոքնաղ պատրիարքի կարգադրութեամբ կոտորուեցաւ պոլիս փոխադրուեցաւ և գետեղուեցաւ Ս. Կոյսի անուան նուիրուած եկեղեցւոյն մէջ։

Հինգերորդ և վեցերորդ դարերուն եկեղեցական հայերը, Յրուսաղէմի պատրիարքներ, և ուխտաւորներ, իրենց գրով թեանց մէջ կը յիշատակեն Ս. Կոյսի գերեզմանի այս եկեղեցին։

Պարոնական արշաւանքներու արհաւիրքներն ու աւերները (614)՝ մեծ վնաս պատճառեցին նաեւ այս եկեղեցիին և անոր վանքին։ Ուր որ հարստութիւնները կողոպտուեցան և շէնքերը մասամբ քանդուեցան։

Arculf (670) և Willibald (723) քրիստոնէական ուխտաւորներ իրենց ուղեգրութեանց մէջ կը յիշեն եկեղեցին։ Ս. Ռովհաննէս Դամասկոսին պաշտամունք կատարած է անոր մէջ 754 ին և քարոզած Ս. Կոյսի ննջման և վերափոխման վրայ բազմաթիւ եպիսկոպոսներու, վանականներու և քահանաներու ներկայութեան։ Սյս քարոզին մէջ յիշած է Յորնաղ պատրիարքի և Մարկիանոս կայսեր բանակցութիւնը Ս. Կոյսի դազալի կ. Պոլիս փոխադրուելու մասին։

Այս և նման յիշատակութիւններ ցոյց կուտան թէ պարսկական արշաւանքներէն յետոյ, Ս. Տեղեաց ընդհանուր վերաշինութեան առնին, վերաշինուած էր նաեւ այս եկեղեցին և անոր վանքը։

Ս. Տեղեաց վերաշինութեան հսկայական գործը Հերակլեան յաղթանակի մաս կը կազմէր, ինչպէս այդ յաղթանակին, Նոյնպէս ինչ Ս. Տեղեաց վերաշինութեան մէջ, հայ ժողովուրդը բացառիկ զոհողութիւններ կատարեց, և այս առիտ համար որ Հայաստանեայց եկեղեցին սերտ կապերով կապուած էր յաւանական ժողովրդական եկեղեցիներու և հաւատարմապէս ալ Ս. Քերթնէ և Ս. Տեղեաց հետ։

Պատմական իրողութիւն է թէ Հայաստան

տանեայց Եկեղեցին Երզնկայի և Աղեքսանդրոսի եկեղեցիներուն հետ պաշտօնական հաղորդակցութիւն դնէր մանուկնոց դաւանարանական հարցերու շուրջը:

Հայազգի Մկրտիմանցի Եւթիմիոս վանականի ներկայութիւնը Ս. Երկրի մէջ, անոր վանքը Երզնկայի ճամբուն վրայ, անոր հարցոցած քաղաքները՝ որոնց մէջ կը գտնուէր Ս. Սարգս, ցոյց կուտան Ս. Երկրի հայ վանականներու քաջատէր յայտնութիւնը: Բազմաթիւ հայ վանքերու գոյութիւնը կը հաստատեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ շահերու ընդարձակութիւնն ու կառնարանները, ցոյց կուտան նաև հայ ուխտաւորներու ստուար թիւերը և առատ նշխարներու թիւները:

Ս. Հերոնիմոս իր Մէ. թուղթին մէջ «Երջնկայի Հայկազն» զկապարճանդ խոսքով ինչպէս Հայր Աղլիան կ'ուզէ տեսնել՝ ակա՛ն Նախարար վկայութիւն կուտայ թէ՛ Երբ ինք Բեթլէհէմի Ս. Այրի մէջ կը ճգնէր «Սուրբ Ուխտաւորաց հետ գային եւ Հայք եւ կապարճներն ուսերնէն վար կ'առնուին» երկրպագելու Ս. Մնեղեան տեղւոյն և մասունքն առնել:

Եւթիմիոսի վանքի մնացորդները, Համբարձման շրջան և Փրոնառդէմի հայկական եկեղեցիներու զեղակեալ խճանկաները՝ այսօրուան պերճախօս վաներն են թէ՛ Ե. և Զ. դարերուն Հայաստանեայց Եկեղեցին փոյլուն և պարտուածոց դիրք ունէր Ս. Երկրի մէջ:

Քաղկեդոնի ժողովը իր ազեցութեամբ հետ տեսնեցերով՝ Ս. Երկրի և Ս. Տեղերու մէջ ևս ստեղծեց վէճեր ու շտապ քանդեց, թայց չկրցաւ խելք աշխարհի կանգնելը որոնցով հայ կրօնաւորն ու հայ ժողովուրդը կապուած էին Վերածննդական ժողովրդային հետ: Այդ կապերը Հայաստանեայց առաջին եւ երկրորդ լուսաւորչներուն ձեռքով հաստատուած էին: Սրբաւ վայրերը նոր հոսակարանի որդաղան էջերը կը կենդանանէին իրական և ջօշափելի կը դարձնէին, և այդ տեսակէտով անգին դա՛ն ձեր էին զորս պահպանել պէտք էր ի գին ամէն զոհողութեան:

Է. գարու վերաշինութեան գործը պեղչաբարձած վրայ հասան խաւական աշխատանքները որոնք հիմնովին խախտեցին Մեծադար Արկեւելքի քրիստոնեայ ազգաբնու

և ժողովուրդներու ազգային և կրօնական կեանքը որ մահացած հարցած տառաջներ արդէն Քաղկեդոնի ժողովը կրօնական վէճերէն և յետոյ պարական աշխատանքներէն: Հակառակ խաբարիցի քրջ տուած վեհաժողովի որոշումներին և թույլատու գրիմ՝ Մեծաշինար Արեւելքի քրիստոնեայ ազգերն ու ժողովուրդները չկրցին ոտքի կանգնել: Անհետացան շատ արժէքներ — դարձեալ աւերակացան եկեղեցիներն ու Սրբավայրերը և անոնց հետ Յունո — Հռոմ — մէական և Քիւզանդական քաղաքակրթութիւնը արդիւնները: Ինչ որ մնաց փոխեց իր նկարագրերը նոր կրօնքի և քաղաքական ըմբռնութիւններու ազդեցութեան տակ:

Դառնալով Ս. Կոյսի գերեզմանի եկեղեցին 1010 թ. Հաբիմ Սալիմի հրամանով քանդուեցան եկեղեցւոյ կից վանքերը, ուր Յոյն և Հայ կրօնաւորներ պարզ լինէին նախորդ դարերու ընդացքին: Բարեբախտաբար դարձեալ եկեղեցին մնաց կանգուն և պաշտամունքները շարունակուեցան լատինական Յունաց և Հայոց կողմէ մինչև խաչակրական արշաւանքները: Այդ արշաւանքներէն յետոյ, Երզնկայի Սալիմի ներքո իշխանութեան որով անցաւ և Հռոմ — մէական Եկեղեցին ևս պաշտամունք կառարարելու իրաւունք ձեռք բերաւ: 1130 թ. Godfrey de Bouillonի հրամանով հայոց սեպուհականութիւնն իդող հռոմէական վրայ լատինական վանք մը հաստատուեցաւ յանուն Ս. Կոյսի և նուիրուեցաւ Գլուխի Պէնէտիկանի Մարտիրոսին:

Միևնախ մամանակ Ս. Կոյսի գերեզմանի եկեղեցւոյ հաքուալին թեյն վրայ յաւելուած մը եղաւ: Եկեղեցին Գիթսեմանի ձորի գլխավոր պողոտային հետ կապելու համար, Այդ քաղաքը ձևէք քարէ լայն սանդուխտ մը քառաւոր պատիկաներով որոնք, ևս քաղաքային գէլի աքնաճան նորակառուութեան մուտքը և տնոր աղբի դաւելքը: Այդ գաւիթն ալ հրկուս արդարեւ ներքով կապուեցաւ պողոտային հետ:

Սալակրական տիրապետութեան անկումէն յետոյ երբ Աղլիան Սալակետտին վերագրեցաւ: Արեւելքի մը և սկսեալ քանդել խաչակրներու փորձով կառուեցաւ բերդերն ու վանքերը: Գնեղեղ տուաւ նաև Գիթսեմանի Պէնէտիկանի խաչ վանքը: Ս. Կոյսի եկեղեցին անոր տեսքով կանգնեց:

ՆԱԽԴՐԱԾ ԳՐԱԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԿԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՆԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

տակ թաղուեցաւ և այնպէս ալ կը մնայ ցայսօր, Այդ զէպքէն վերջ Յոյն և Հայ պատրիարքութեանց միաբանութիւնները ըստ առաջնոյն շարունակած են եկեղեցւոյ պահպանութիւնը և ամէնօրեայ և տօնական օրերու պաշտամունքները կամաձայն այն հրովագրութիւններուն որոնք իսլամ խալիֆաներու և սուլթաններու ձեռքով տրուած էին: Անոնք հիմնուած էին անշուշտ նախկին դարերու իրաւանց գոյաւիճակին վրայ:

ԺԴ. դարու վերջերուն Նափոյի և Աիկիլիոյ Յոհաննա թաղուհիի միջնարդութեամբ և Եգիպտոսի սուլթաններու հրամանով Փրանչիսկեանք պաշտամունք կատարելու իրաւունք ձեռք կը բերեն բայց կը կորսնցնեն ժե. դարու սկիզբները: Նոյն դարու վերջերուն դարձեալ իրաւունք կը ստանան այս անգամ Փրանսական պետութեան միջնորդութեամբ: Յաջորդ դարուն կը դադրի այդ իրաւունքը և այդպէս կը մնայ մինչև այսօր: Եկեղեցւոյ յաջորդական նորոգութիւնները և պահպանութեան ծախքերը ցարժ կատարուած են Յունաց և Հայոց կողմէ հաւատար բաժնիներով: Անգլիական Եփրատեանութեան շրջանին, (1924), կատարուած է եկեղեցւոյ ամբողջ տանեաց նորոգութիւնը շրջապատով միասին: ԺԲ. դարու արտաքին գաւիթը և առաքանները տեղ տեղ քանդուած ըլլալով՝ Յոյն և Հայ պատրիարքարանները որոշած էին նորոգել: Տարւոյս ընթացքին այդ նպատակով կազմուած ծրագիրները վերամշակուելով գործագրութեան գրուեցան Սեպտեմբեր ամսուան մէջ: Երկու պատրիարքութիւններէն ընդունուած ծրագրի համաձայն պիտի վերահաստատուի ժի. դարու մուտքը նոր ու համապատասխան փայտեայ երկփեղկեան գուռով մը: Գաւթի յատակը պիտի իջեցուի ժի. դարու յատակին և պիտի ծածկուի սրբատաշ սալաքարերով: Պիտի վերակազմուին գլխաւոր պողոտային հետ կապուած սանդուխները և պիտի ամրացուին գաւթի շրջակայ պատերը:

Գաւթի մէջ կատարուած աշխատանքներու ընթացքին երեան եկան ժի. դարու մուտքի փոքր սրահները իրենց խոյակներով, սալաշատակի մէկ մասը, հարաւարեւելեան անկեան մէջ տապանաքար մը յունարէն

արձանագրութեամբ և նոյն տեղւոյն մէջ անցքի մը մէջէն, հսկայական կամարակապ ջրամբար մը որ իր վրայ կը կրէ ժի. դարու գաւթի ամբողջութեամբ և հայոց ձիթենեաց պարտէզին մէկ մասը, որուն մէջ են Ե-Ջ և ԺԲ. դարերուն մէջ կառուցուած վանքերուն մնացորդները:

Ջրամբարի լայնութիւնն է 12 ոտք իսկ երկարութիւնը 118 ոտք: Ունի եօթը սիւն արեւելքէն արեւմուտք և հինգ սիւն հիւսիսէն հարաւ, ընդամենը 35 սիւն և 48 կամար: Ուրեանք քառակուսի են՝ 5 ոտք լայնութեամբ իւրաքանչիւր կողմէն:

Կամարները եկեղեցւոյ բուն յատակէն՝ 8 մէթր բարձր են: Ջրամբարի ամբողջ տարածութիւնը անձրևներու բերած հողով լեցուած է մինչև գրիթէ կամարներու սիւներու զուլսը: Երկու պատրիարքարաններու համաձայնութեամբ ջրամբարի գուռը բաց պիտի պահուի ուսումնապիտութիւնները շարունակելու համար: Երեսուղէմի Հնութեանց Թանգարանի վարչութեան կարծեաց համաձայն ջրամբարը ժի. դարէն առաջ կառուցուած է և մեծ արժէք կը ներկայացնէ հնութեան տեսակէտով: (Անոր ուսումնասիրութիւնը անտարակոյս հետաքրքրական և արժէքաւոր տեղեկութիւններ պիտի աւելցնէ Ս. Կոյսի գերեզմանի եկեղեցւոյ պատմութեան վրայ):

Թանգարանի վարչութեան բարեացաւ կամ արտօնութեամբ կը ներկայացնենք ջրամբարի լուսանկարներէն մին որ փառափառ կուտայ թէ անոր մեծութեան ք թէ կառուցուածքի ամրութեան մասին:

Կ. Բ.

